

Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez

Tolnai gróf Festetics György (1. kép) élete (1755—1819), és munkássága a múltban és jelenben is gyakori témája a különböző tudományágak irodalmának. Életrajzi adatai, egymást váltó életszakai és alkotásai zömmel ismertek, ennek ellenére személye és munkássága gyakran kap ellentmondásos értékelést. Ez teszi szükségessé, hogy életével és munkásságával foglalkozzunk. Ez annál is inkább szükséges, mert a vele összefüggő problémákat és alkotásait is csak életének egészébe ágyazva érthetjük meg és értékelhetjük helyesen. Látjuk majd, hogy életének egészét nézve munkásságával kapcsolatban az eddigiekhez viszonyítva többet értékelés szükséges.

A Festetics család, így Festetics György életrajzi adatait is Szabó Dezső gyűjtötte össze gondos levéltári kutatás alapján.¹ Ez a pontos munka teszi lehetővé, hogy Festetics György életével kapcsolatban csak azokat az eseményeket említsük meg, melyek összefüggenek célkitűzésünkkel. Festetics György értékelésénél alapvetőnek tartjuk, hogy átlagon felüli szellemi képességű, sokoldalú egyéniség. „Tanultt majd-majd az emberin föllyül” írja a kortárs.² A magyaron kívül írt és beszélt latinul, németül, angolul, franciául és olaszul is.³ Megnyilvánulásai értékelése szempontjából lényeges, hogy az „ügyes államférfiak” képzését célzó bécsi Teréziánium hallgatója volt.⁴ A kötelező iskolai tananyagon túl alapos jogi képzést is kapott korának kimagasló jogtudósaitól.⁵

A teréziánusi évek szabják meg életútját. Itt kerül szoros és bizalmas baráti viszonyba későbbi sógorával, Széchényi Ferencsel.⁶ Itt ismerkedik meg a francia felvilágosodás irodalmával,⁷ melynek szelleme végig kíséri életén. Egy nagyobb terjedelműre tervezett munkájának címe e korból: „Értekezés arról a kérdésről, vajjon igazságos és hasznos-e a társadalomra nézve, hogy egy rend mentes legyen az adózástól, vagyis vitatkozás a mérsékelt feudális kormányzat következményeiről, amilyen az manapság.” E mű hat fejezetre volt tervezve, ebből csak az első-második fejezet készült el. Nagyon érdekes és Festetics Györgyre jellemző a hatodik fejezet címe: „Chimaericus terve egy jól rendezett államnak, amely noha ki nem vihető, mégis mutatja a szerző hazafiságát.”⁸

Festetics György polgári pályára készült és katona lett. Lelkes híve II. József felvilágosult egyeduralmának. Ez világosan kitetszik⁹ 1781. július 2-án írt leveléből: „A papság új szabályozása ügyében a dominicanusok rendje különösen kiválik fanatizmusa által. Vannak olyan gyóntatóik Lembergben, akik nyilvánosan beszédekben keltek ki a mi filozóf és felvilágosodott uralkodónk bölcs rendeletei ellen.” Benda Kálmán rámutat,¹⁰ hogy Festetics György magatartása nem elszigetelt, a felvilágosodás kezdeti szakaszának ma-

gyar képviselői ugyanígy gondolkodtak. A „filozóf és felvilágosodott” uralkodó „bölcs rendeleteitől”, felülről jövő kezdeményezéstől várták a polgári átalakulás kezdeményezését.

A keszthelyi temető egyik sírkövének felirata ad további támpontokat Festetics György politikai nézeteinek tisztázásához. Az 1807-ben elhunyt Czizer János georgikoni matematikai professzor¹¹ és „fő-inzellér” ismert sírversére¹² gondolunk, amely így hangzik:

HAINALÁT LÁTTA
TÁTRA BÉRTZEI ALATT
POPRÁD MEZŐ-VÁROSÁBAN
MDCCLXXV. ESZT.-BENIUN. IX.
ÉLETE MÉLT. GRÓF TOLNAI
FESTETITS GYÖRGY ÚR
VÉDELME ALATT
SZÉP ÉS HASZNOS
MUNKÁSSÁGRA DERÜLT
GEORGICONBAN ALKOTÁSKOR
MATHESEOS PROFESSOR VOLT
MINT FŐ-INZSELLÉR
MDCCCVI. BEN. NOV. XIV-ikén
TSAK HAMAR ELENYÉSZETT.
HAMVAIT ITT FEDI EITSZAKA
EMBER SAJNÁLOD A BUZGÓ
ERŐNEK ÉS SZÍVNEK MEG-TÖRÉSÉT
DE BÍZZÁL HALHATATLAN AZ ÉSZ
AZ ÉRDEM ÉS A BARÁTSÁG.

A sírfelirat utolsóelőtti sorának szövegezése, a „halhatatlan ész” gondolata szabadkőműves hatást tükröz. Az utolsó sor viszont csak akkor érthető, ha Festetics Györgyöt látjuk mögötte. Úgy gondoljuk, Festetics György szabadkőműves szellemű instrukciói alapján szerkesztette valaki a feliratot. A szerző a Georgikonnal állhatott kapcsolatban, az 1808-ban tragikus körülmények közt elhunyt Major Sámuel georgikoni hallgató sírversét is tőle származtatjuk.¹³

A szabadkőművesek a „józan ész” uralomrajutásával, felülről kezdeményezett bölcs reformokkal válték a polgári átalakulást elérni.¹⁴ Festetics György, Szinyei szerint Bécsben, szabadkőműves páholyban került kapcsolatba későbbi uradalmi direktorával, Nagyváthy Jánossal.¹⁵ Festetics a bécsi „Igaz Egyetértés” páholy-nak volt a tagja.¹⁶

Vallási felfogása nem ellenzi a szabadkőműves mozgalmat. Már terézianista korában engedélyt kap indexen levő munkák olvasására.¹⁷ Mint említettük, helyesli II. József egyháziügyi reformjait. Vallási felfogására Kövér János vörsi plébános megfigyelései a legjellemzőbbek, melyeket¹⁸ Festetics György halálakor, 1819-ben írt le: „Tett az országban sokat a’ hirért, és ditsőségért: de az Istenért ugyan nem ám. Istene igen kitsiny volt. Egy kápolnát nem épített sehol: de az ő

rendelésével, vagy tudtával talán egy vakolást nem tettek valami Templomon. Nem tsuda hát, hogy nem adott követ a' Barl hegyen. A' Papokat mégis, legalább külsőképp, szenvedhette."

A szabadkőműves mozgalom e szakaszának politikai tartalma Benda Kálmán,¹⁹ Lázár Vilmos²⁰ és Vörös Károly²¹ elemzéséből ismert. Mindhárman Nagyváthy János munkássága alapján összegezik a képet. Nagyváthyt 1788. november 24-én vették fel báró Schaffrath piarista igazgató ajánlására a „Nagyszívűséghez” páholyba.²² A páholy kiadásában jelent meg 1790-ben Nagyváthy híres írása,²³ „A Veres Barát”. A szabadkőművesek Nagyváthy által tolmácsolott utópista ábrándja szerint a világosság terjedésével „nemes megdölgölás után” egy évszázad alatt megszűnik a társadalmi egyenlőtlenség, a szabadkőművesek ösét jelképező „Veres Barát”, a „méltóságos gróf” és a „szűrös ember” nyájasan „tsokolózik” akkor.

Festetics György életét az 1797-es év, a Georgikon alapítási éve két fejezetre osztja. 1797 előtti idő a nyílt kiállás és éles politikai harc időszaka. A harc célja Magyarország gyarmati helyzetének felszámolása. „Magyarország nem független ország, hanem gyarmat: nálunk a polgári átalakulásnak nem egyetlen, csak egyik feltétele a feudális viszonyok felszámolása s nálunk a polgári átalakulásnak van még egy feltétele: a gyarmati viszony felszámolása” mondja a mai történetírás a tárgyalt korról.²⁴ Festetics György fel akarta számolni Magyarországy gyarmati helyzetét, és az utat a Habsburg háztól való elszakadásban, porosz uralkodó behozásával látta megvalósíthatónak. Gabelhofer Gyula, a pesti egyetemi könyvtár igazgatója, ismert besűgő jelenti 1790. július 5-én Gotthardinak, Lipót király rendőrőnökének, hogy Festetics György viselkedése gyanús, feltűnően érdeklődik a külpolitika iránt és mindenkit porosz segítséggel biztat. Gabelhofer abbé július 18-án már azt javasolja Gotthardinak, hogy tartsanak váratlan házkutatást Festetics grófnál.²⁵ Közben 1790. júliusában II. Lipót gyorsan megegyezett a porosz kormányval, hogy együttes erővel lépessenek fel a francia forradalom ellen, így a „porosz segítség” reménye kútba esett.

Festetics György politikai felfogását az uralkodó körök jól ismerik Gabelhofer és társainak jelentései alapján. Nem csoda tehát, hogy maga a király, II. Lipót, írja le a következőket:²⁶ „A Festeticsek négy testvér, akik közül az egyik a La Tour ezred alezredese; mind a négyen nagyon rossz emberek igen veszélyesek, gazdagok is, akik sok pénzt költöttek, hogy az udvar ellen izgassanak. Valamennyien bele voltak keverve a berlini udvarral való összekötésekben, közülük az egyik most is ott tartózkodik. Az alezredes az, aki vállalta a Graeven-ezred forradalomra való izgatását. Ezek mindig veszélyesek lesznek.”

Festetics György politikai harcának ezt az oldalát, a gyarmati rendszer felszámolásáért folytatott küzdelmét történetírásunk már értékelte és pozitívnek jellemezte.²⁷

Pár hónap előtt, mikor Festetics György a királyi kéziratban említett „forradalomra való izgatást” végrehajtotta, a Graeven huszárezred alezredese még. Valóban gazdag, 1782 óta 162 000 hold ura.²⁸ Alakulatát a török harctérről vezényelték Pestre, a híres 1790-es országgyűléshez karhatalomnak. Huszárosztálya 1790. május 18-án ért Keszthelyre, ahol Festetics János, a zalai nemes bándérium élén fogadta üdvözlő beszéddel, melyre Festetics György válaszolt is.²⁹

A rendek azzal az ürüggyel, hogy koronaörsegt

szerveznek, fegyverkezni kezdtek. Összeírták és feleskették a nemességet. „Törekvésük már magában rejti a nemzeti hadsereg magvát” írja Benda Kálmán.³⁰ Zala megyében 1790. május 3-án állították fel a nemesi bándériumot, melynek költségeire Festetics György 1500 forintot ajánlott fel.³¹ Május 21-én ő is letette az eskűt, melynek szövegét Szabó Dezső közli.³² Az eskütételnél huszárosztálya is jelen volt.³³ Barco tábornok a keszt-helyi „testvériség ünnepeinek megülgéséért” meg is dorgálta.³⁴

Pesten az alakulat tisztjei beadvánnyal fordultak az országgyűléshez, melyet Festetics György parancsára visszakértek. Ezt az első beadványt nem ismerjük, csak azt a másodikat, melyet Festetics György fogalmazott és Laczkovics János, a budai Vérmező későbbi szomorúsorsú hőse javított át. Ezt a végleges szöveget Festetics György felolvasta alakulata tisztjeinek, elsőnek alá is írta, majd Laczkovics János svadronyos kapitány aláírása következett. A beadványt 1790. július 5-én nyújtották be az országgyűlésnek.³⁵ Az ismert beadvány³⁶ azt tartalmazza, hogy a magyar alakulatok béke idejében az országban állomásozzanak, magyar legyen a szolgálati nyelv, a magyar alakulatok tisztikara magyarokból álljon. „Mert valamint a német nyelvnek értelme, tanulása és meg-fogása hazánk kedves magzatinál nehezetskén mégyen végbe, ugy ebből származik, hogy a fegyvergy gyakoroltatásban el-követett legkisebb hibáért, edes verünk s' hazánk-fiai testekben keményen nem tsak tagoltatnak, de sokszor még azon fellýül az idegen tisztke által nemünk alatsonyítására szolgáló illetlen nevekkal ártatlanul-is szidalmaztatnak, és el-annyira, már üldöztenek, hogy számos hazafiaink — szívbéli bánattyokban regementünkűtől el-szökövén szűlötté hazájoknak örökös elhagyására vete-mednek vala...”

Ezt a beadványt az önálló nemzeti hadsereg felállításának gondolata sugallhatta elsősorban. Festetics György ebben látta az ország függetlenségének biztosítékát. A nyelvi kérdés szükségszerű velejárója a nemzeti hadseregnek, későbbi Helikon csirájára nem gondolhatunk még. Említettük, hogy a tisztikar első beadványát fogalmazta újra Festetics György, amit Laczkovics javított át. A közemberekkel való bánásmód összegezése nem tudjuk sajnos, kitől ered, így ebből Festetics György felfogására nem következtethetünk.

A Graeven ezred beadványát hosszú katonai processzus követte. Ez ismert.³⁷ Ehhez még annyit teszünk hozzá, hogy a Festetics Györgyre királyi szóval kimért két hetes fogság lejárt ugyan 1790. augusztus 20-án, további intézkedésig, bizonytalan ideig mégis fogva tartották.³⁸ Ennek okára szeretnénk rámutatni. II. Lipót augusztus 22-én Pálffy kancellár által felszólította az országbíróat, hogy felségsértés címén készíttessen vádiratot azok ellen, akik II. József uralkodása idején, vagy azután bűnös kapcsolatban álltak a poroszokkal. Neveiket az uralkodó személyesen kívánja beírni. A vádirat hűtlenség vádját tartalmazza, a kancellária is csak ennek lehetőségét látta fennforogni. A király viszszavetette a vádtervet, ragaszkodva a felségsértés vádjához. Hosszas huzavona után a tervezett pert elejtették.³⁹ A tervezett felségsértési per egyik fő vádlottja Festetics György lett volna, amit az említett királyi kézirat eléggé bizonyít. Festetics György fogságának meghosszabbítását a tervezett perrel magyarázhatjuk. Szalay József szerint⁴⁰ azért ejtették el a pert, mert Lipót egyetlen célja a rendek megfélémlítése volt az egészszel. Sokkal valószínűbb azonban, hogy közben

I. Festetics György
I. György Festetics.
I. György Festetics.
I. Дьёрдь Фештетич.

rájöttek, a látványos per az új porosz szövetséges számára kellemetlen témákat tárt volna fel, és gyengítette vona a közelmúltban kiépült porosz kapcsolatokat. Szabadon bocsájtották Festetics Györgyöt és áthelyezték a La Tour ezredhez.⁴¹

Az ezred a mai Belgium területén állomásozott, a francia forradalom tűzfészkének szomszédságában. Bender tábornok 1791. január 23-án azt jelenti, hogy Festetics György alezredes érzelmei miatt nem alkalmas az ottani szolgálatra. Két nappal előbb Mercy miniszter hasonló jelentést tett már.⁴²

Áthelyezik a milánói dragonyosokhoz. Festetics György nyugdíjazását kérte, azonban annyira veszedelmesnek tartották, hogy ellenőrzésére a katonaságot látták alkalmasabbnak. A nyugdíjazási kérelmére hozott királyi döntés úgy hangzik,⁴³ hogy „a jelenlegi körülmények között Festetics alezredest nem lehet a katonaságtól elbocsájtani és vele az itteni katonai parancsnok útján közölni kell, hogy azonnal induljon rendeltetési helyére, Milánóba, a haditanács pedig küldjön majd parancsot a milánói katonai parancsnoksághoz, hogy az szigorúan ügyeltesse rája, cselekedeteit és viselkedését figyeltesse meg és neki a haditanács előzetes felhatalmazása nélkül ne adjon semmiféle engedélyt Milánó elhagyására.”

Milánóból Stein tábornok azt jelenti, hogy Festetics György viselkedése, beszédei és magaviselete ellen semmiféle kifogása nincsen. A király tudomásul vette Stein jelentését és engedélyezte kilépését a hadseregből. A királyi döntést 1791. május 30-án közzétették Festeticssel.⁴⁴

Keszthelyre költözik, hatalmas uradalma központjába. 1791. július 23-án már azt jelentik⁴⁵ az udvarnak, hogy Zalában Festetics György szervezi „az uralkodó ellenes összeesküvést”. Martinovics Ignác 1791 óta ismeretségben állt Gotthardi Ferencsel, II. Lipót titkos rendőrségének vezetőjével,⁴⁶ kinek bizalmas jelentéseket tesz. Martinovics 1793. május 18-án levelet intézett Gotthardihoz, melléklí magyarországi útjáról az elszámolásokat. Jelenti, hogy Magyarországon elkeseredett a hangulat és nyíltan arról beszélnek, hogy elszakadnak Ausztriától. Javaslatot tesz a veszedelmes egyének megfigyelésére, akik közé Zala megyében gróf Festetics Györgyöt és Spissich alispánt számlálta. Gotthardi II. Lipótnak is bemutatta ezt a levelet.⁴⁷ Azt nem tudjuk, a javasolt megfigyelés megtörtént-e?

Martinovics Ignác és társainak perével kapcsolatban ismételt felvetődik Festetics György neve is. Martinovics kihallgatása során, 1794. augusztus 13-án azt vallja, hogy II. Lipót halála után háromszor járt Pesten, ahol többekkel találkozott, köztük Festeticssel is.⁴⁸ Későbbiekben vallja, hogy 1794 májusában Pesten Festeticsnél találkozott gróf Károlyival.⁴⁹ Vallomásában kitér arra, hogy mozgalmában számított a katonai és polgári rend patriótáira, akiknek forradalmi iránya közismert és ezek között névleg említi Festetics Györgyöt is.⁵⁰ Martinovics 1794 szeptemberében újabb emlékiratot készít, melyben felsorolja a Monarchia területén élő demokratákat és antimonarchista érzelmű személyeket. Névsorában Festetics nevet is találunk,

keresztnev nélkül. Valószínű az előzmények után, hogy Györgyre gondolt.⁵¹ Az udvar gyanúba is vette Festetics Györgyöt, eljárást azonban nem indítottak ellene.⁵²

Festetics György persona non grata az udvarnál, ez világos. Amennyiben valóban részese a magyar jakobinusok mozgalmának, feltétlenül bíróság elé állítják. Joachimfy György zalavári bencés szerzetest például, mert egy semleges levelét megtaláltak a mozgalom tagásával vádolt Szén Károly türjei gazdatisztnél, 1795. szeptember 23-tól—1804. szeptember 28-ig bírói ítélet nélkül fogva tartották.⁵³ A későbbiekben részletesen foglalkozunk Festetics György társadalmi reform előmozdítását szolgáló terveivel, munkásságával. Itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy felfogását e téren a kor felvilágosult, szabadkőműves irányzata szabta meg, elképzelése nem a forradalom. Martinovicsal a közös szabadkőműves elv hozhatta közelebbi kapcsolatba.

1797. április 18-án történt az utolsó, nyílt kiállása az udvar ellen. Ekkor olvasták fel a nemesi felkelést elrendelő királyi parancsot a zalai megyegyűlésen. Festetics az insurrectio célszerűtlen volta miatt emelt szót. A megyegyűlés előtt gróf Althan János főispán, gróf Festetics György, gróf Szapáry Péter, Tuboly László és Spissich alispán arról beszélgettek, hogy az

insurrectio elkésett, mert az ellenség már a határon áll és a nemesi felkelés csak ingerelné. Festetics és Spissich azt ajánlották, ha jön az ellenség, kössenek vele békét.⁵⁴ Az udvar megyesi Somogyi János ítélmestert küldte ki az ügy kivizsgálására. Somogyi a vizsgálat lefolytatása után úgy vélekedett, hogy az insurrectio ellen hozott határozat nem a megye, hanem egyesek műve. Ebben elsősorban Festetics György és Spissich, másodsorban a főispán, Tuboly és Szapáry a bűnös.⁵⁵ Somogyi javaslatára Festetics Györgyöt megfosztották kamarási méltóságától és kitiltották Bécsből.⁵⁶

1798. április 18-tól valóban áll már az, amit Süle Sándor⁵⁷ Festetics életére jellemzőnek lát: „Kinosan ügyelt, hogy ne hagyjon támadási felületet magán Bécs felől.” Nem szükséges újra ismételnünk, hogy korábbi politikai megnyilvánulásaira ez az óvatosság közel sem volt jellemző. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez esetben sem a kamarás kulcs elvesztésén érzett fájdalom új magatartásának oka, hisz aulikus nem volt és nem is lett. Darnay Kálmán Festeticset követő generáció hagyománya alapján a következőket adja Festetics György szájába.⁵⁸ „Collorredo törekvései előtt mindig zárva volt Magyarország kapuja. De ezt a kaput a tőlem erőszakkal elvett kamarás-kulccsal ki nem nyitják soha.” Sajnos, nem tekinthetjük forrásértékűnek az idézetet, amit csak a kortársak véleményének illusztrálására említünk.

Festetics György életének és munkásságának értékelésénél alapvető nehézséget jelent, hogy a Ferenc József által hercegi rangra emelt utód, Festetics Tasziló megbízásából írták legterjedelmesebb életrajzait Szabó Dezső⁵⁹ és Négyessy László,⁶⁰ akik ennek megfelelően Festetics György Habsburgellenes magatartását kidomborítani nem tudták, vagy nem akarták, sőt igyekeztek aulikus megnyilvánulást hangsúlyozni. Négyessy a Ferenc császár névnapján tartott helikon ünnepségekkel kapcsolatban Festetics György aulikus voltát bizonyítva látja.⁶¹ Keresztury Dezső színes és szellemes tolla fejtette meg ennek az új politikának a lényegét, amikor azt írja,⁶² hogy a helikoni ünnepeket a császár névnapján tartották ugyan, de „a kétfejű sas uralmán ébren örökös hatalom elől sok mindent álcázni kellett.” Az új politikai magatartás álcázás tehát. Érdekes és jellemző a kortárs Kis János megfigyelése,⁶³ aki ezt írja Festetics Györgyről: „Nagy olvasottságát s tudományát nekem is többször volt alkalmam tapasztalni, mert beszélgetéseiben a politikát kivéve egyéb esmeretekre örömet és nagy részvételt kiterjeszkedett.” Véleményét nem mondhatja meg, tehát hallgat.

Ez a hallgatás, mint a későbbiekben bizonyítjuk, látszólagos csak. A látszólagos hallgatást többen félreértették már. Hercegi megbízás alapján dolgozó történetíróinál ez érthető is. Újabb történetírásunkban ez a félreértés a korábbi nézetek átvételét tükrözi. „A haladó vonások azonban elmosódnak Festeich⁶⁴ politikai portréján, mihelyt a nemzeti függetlenségi gondolat mellett való kiállás már veszéllyel jár. Ferenc császár alatti reakció idején mindinkább visszavonul — mint maga mondta, az „ekevas és csoroszlya” mellé — szóval birtokai kezelését, illetve fellendítését tekinti élete céljának” írja Lázár Vilmos.⁶⁵ Legújabb történetírója, Süle Sándor szerint⁶⁶ Négyessy „igen találó jellemrajzot nyújt Keszthely uráról”, majd mondatokat emel ki Négyessy művéből. Ezek között szerepel a „bátor szókimondás és az oportunitizmus” is Festetics György jellemzőjeként. Festetics oportunitizmusát így jellemzi:⁶⁷ „Döbrentei Gábor elbeszélése szerint egyik alkalommal

a tudós Fejér György hiába ajánlotta Festetics figyelmébe Verseghy Ferenc egyik kéziratát. A gróf mindössze száz forintot adott rá, és azt jegyezte meg, hogy „ha neve oly kormos nem volna, többet adna”. A kormosságot Verseghynek a Martinovics-per miatti börtönviseltségére értette. Georgikon-beli tanácsadója, a nagy pedagógus Tessedik Sámuel alig tudott oda hatni, hogy Festetics a praktikánsai közé engedje a Szarvason meghúzódó, ugyancsak a Martinovics-per folytán egy évi börtönre ítélt, kiváló képességű Pruzsinszkyt, Eötvös József későbbi nevelőjét.” Ezt a felsorolást ki kellett volna egészíteni egy lényegesebb adattal is. Kazinczy Ferencről 1802-ben 1068 forint tartásdíjat követelt a fiskus, a Martinovics per során kapott börtönbüntetés kiegészítéseként. Kazinczy Festetics György-höz fordult és levelében 500 forintot kért. Festetics titkára szűkszavú, latin levélben utasította el a kérést.⁶⁸ Négyessy Kazinczy elutasításának okát világosan megmondja,⁶⁹ „a fő ok Kazinczy politikai kompromittáltsága volt.”

Felületes vizsgálattal is kiderül, hogy Festetics kerülni akarta a látszatot, hogy segíti a magyar jakobinus mozgalom részeseit, amivel azt kívánta dokumentálni, hogy nézeteikkel nem azonosítja magát. A jezsuiták diplomata művésze lép előtérbe életében. Ennek okáról szó lesz, most az a lényeges, bizonyítsuk cselekedeteinek látszat voltát. Verseghynek csak ad 100 forintot, tettét azonban szavakkal ellensúlyozza. Pruzsinszky georgikoni felvételét látszatra gátolja, de csak felveszi. Újra szavakról van szó, Süle Sándor⁷⁰ könyvének későbbi helyén ugyanis ezt olvashatjuk Pruzsinszky Józsefről: „Exactor címen szerepelt, majd 1800. augusztus 4-én Pethétől átvette a harmadévesek urbariális útmutatásainak és instrukcióinak oktatását, és a másodéveseknek technológiát tanított. 1801-ben még másodtanárként működött. Röviddel utóbb már a keszthelyi uradalom tisztartója, majd a csáktornyai uradalom számtartója lett.” Két év alatt egyik vezető főtisztje az, akinek felvételét látszatra ellenzi. Tegyük hozzá, hogy a Festetics uradalom életében igen lényeges a balkáni és olaszországi kapcsolat és ennek a kapcsolatnak egyik centruma Csáktornya.⁷¹ Pruzsinszky nemcsak főtiszt tehát, hanem egyik kulcspozíció betöltője is. Kazinczy neve országszerte ismert, úgy gondolta, a vele való kapcsolatot szavakkal nem ellensúlyozhatja már, elutasítja tehát kérését. A börtönből szabadult, szerencsétlen Rosthy Pálnak olyan minimális segílyt ad, amit említeni sem érdemes, 25 forintot.⁷²

Miért ennyire óvatos, és miért éppen 1797 óta? A kérdésre csak akkor felelhetünk, ha iskolapolitikáját elemezzük. Festetics György, a katolikus főúr 1792-ben református gimnáziumot alapít Csurgón „a közjó emelésére és a parasztok könnyítésére”.⁷³ A Hármas Kis-Tükör, amelyből akkor a hittant, történelmet és földrajzot tanultak, Major Lajos, a Népszabadság éles szemű cikkírója szerint⁷⁴ ezt írja: „Somogy vármegyébe Tolnárról elérhatsz, — Koppánra, Szigetre, Babótsára ehetsz, — Somot, almát, körtvélyt itt eleget ehetsz, — De a tudományban részt keveset vehetsz.” Pár évvel később a Hármas Kis-Tükör szövege⁷⁵ megváltozott már: „Somot, almát, körtvélyt itt eleget ehetsz, — Tudományban is már Részt benne jól vehetsz.” A változásban gyökeres szerepe volt a csurgói gimnáziumnak, amely most ünnepli 175 éves fennállását.

A keszthelyi gimnáziummal kapcsolatos tevékenysége ismert, itt csak azt emeljük ki, hogy a gimnázium épületét azzal adja át a premontrei kanonokrendnek,

hogy az épületért anyagi kárpótlást nem kér, hanem „e helyett azt kívánja, hogy a keszthelyi szülők gyermekei neveltetésének megkönnyítésére a gimnáziumot líceummal egészítsék ki”.⁷⁶ 1810-ben a helytartótanács elé terjesztik azt a szándékát, hogy a keszthelyi gimnáziumot líceum felállításával teljessé kívánja tenni, említvén, hogy a líceumban logikát, erkölcsant és történelmet a keszthelyi gimnázium tanárai adják elő, matematikát, gazdaságtant és természetrajzot a Georgikon tanárai. Festetics György magának tartja fenn a tanárok kinevezési jogát, lehetőleg katolikusokat alkalmaz, de protestáns tanár kinevezésének a lehetősége sem lehet tiltott. A líceum tanárainak engedélyezi könyvtára használatát. Beleegyeznek abba, hogy a líceum tanárai a tankerületi főigazgató felügyelete alatt álljanak.⁷⁷ Keszthelyi líceuma 1818-ig állt fenn, mikor a király a magánlíceumokat megszüntette.

Döbrentei Gábor írja,⁷⁸ hogy Festetics Györgynek soproni tartózkodása során gondja volt az ottani evangélikus líceumban tanulók „magyar társasága” iránt.

A vallás sem tanulóknál, sem tanárnál nem játszott tehát szerepet, a lényeg a magyarság volt. Tegyük ehhez hozzá, hogy jobban tudjuk értékelni, II. József türelmi rendelete 1781. október 25-én szabályozta csak az „akatolikusok” jogi helyzetét, de egyes pontokban fenntartotta még az uralkodó katolikus vallás előjogait.⁷⁹ A vallási küzdelmeket az 1790:26 törvénycikk zárta csak le.⁸⁰ Festetics György rögtön élt a lehetőséggel és Csurgó révén a református, Keszthely akkori jobbágyváros révén a katolikus, Sopron révén az evangélikus tehetséges jobbágy gyerekek továbbtanulását akarta biztosítani. Természetesen valótlán képet adnánk, ha azt mondanánk, hogy csak a jobbágy áll iskolapolitikájának központjában. Keszthelyen nemesi konviktot létesített, ahová jelentős ösztöndíjjal nemes származású tanulókat vett fel.⁸² A tudás volt számára a fontos, lehetővé akarta tenni, hogy nemes és jobbágy egyaránt elsajátíthassa azt. Mindezt oly korban, mikor a vezető személyiségek, Sándor Lipót, vagy József nádor a francia forradalom eszméinek behatolásától félve egyenesen károsnak tartották még a népoktatás fejlesztését is.⁸³

Mária Terézia Ratio educationis-a minden iskolát, elemi és magasabb szintűt is, akár egyházi, akár magán személy tulajdonában működött, állami felügyelet alá helyeztetett. Az iskolák működéséről fél évenként jelentést adtak a főigazgatók a Helytartótanácsnak.⁸⁴ Mivel az iskolák működését engedélyező hatóság a francia forradalom eszméinek terjedését az oktatásügygel hozta kapcsolatba, érthető Festetics György viselkedése, amelynek antidiálektilikus szemlélete valóban kedvezőtlen összképet eredményezhet csak. Hogy mennyire aggódott iskoláiért, egy Csokonai Vitéz Mihállyal kapcsolatos epizód világítja meg. Festetics résztvett egy Csokonai által rendezett iskolai színelőadáson Csurgón, melyen Csokonai Pufók című darabját mutatták be. A darab címszereplője elénekelte a „Hej Rákóczi, Bercsényi” kezdetű dalt. Festetics György ilyen figyelmeztetéssel fordult Csokonaihoz:⁸⁵ „Uram! az ilyenekért az iskoláinkat is széjjelhányhatják; vigyáznunk kell!”

Igyekezünk rávilágítani, hogy Festetics György megnyilvánulásait iskolapolitikája alakítja ki. Nem beszélünk azonban arról, hogy miért volt számára ennyire lényeges az iskola. A kérdésre a Georgikkal kapcsolatban lehet jól rámutatni.

Festetics György 1797-ben alapította Európa első rendszeres mezőgazdasági főiskoláját, a Georgikont. Többen utaltak már arra,⁸⁶ hogy Festetics György a Phoenix hajó, a Georgikon és könyvtára épületének képét nyomtatta névjegyére (2. kép). Valószínűnek tartjuk, hogy a kép előterében álló hatalmas fa a görög múzsák szent ligetét, a Helikont jelképezi. Élete nagy alkotásairól van tehát szó. A kérdés most az, hogy miért büszke a Georgikonra, és ha erre felelni tudunk, megkapjuk iskolapolitikájának lényegét is.

A Georgikon legújabb története, amely Süle Sándor tollából a közelmúltban hagyta el a nyomdát, így foglalja össze⁸⁷ az intézmény jelentőségét: „Éles előrelátás és jó számítás ez, hiszen az agrárkapitalizálódás útjára térő, közel hatodmillió holdnyi Festetics-birtok az eddigi szakképzetlen vezetők irányításával nem tudott volna megfelelni a bontakozó konjunkturális igényeknek. Ezeknek a követelményeknek az akkori oktatási intézmények közül egyik sem volt képes eleget tenni. Ezért új, ezért úttörő nemcsak hazai, hanem európai viszonylatban is. A fejlődés akkori szakaszában létező, célkitűzésével így szolgálta a magyar polgári fejlődést”.

Vitathatatlan, hogy így is, de másként is. Pontosan ez a „másként” az, ami annyira elkerülte eddig a figyelmet, hogy részleteznünk kell. Már hercegi megbízásból tollat fogó történetírója, Szabó Dezső Széchenyi István egyik korai előfutárjának tekintti Festetics Györgyöt.⁸⁸ A marxista történetírás ugyanezt látja benne. Szántó Imre⁸⁹ írja, hogy Festetics György is érdekelt volt abban, hogy a termelési viszonyokat kapitalista vágányra állítsák, természetesen azzal a feltétellel, hogy ez az átalakítás ne forradalmi úton történjék, hanem maguk a földbirtokosok „felülről hajtsák végre. Gróf Festetics György tehát bizonyos mértékig előfutára volt unokaöccsének, gróf Széchenyi Istvánnak, aki közelről ismerte a Georgikon működését.”

Az 1790-es évek utópista társadalmi ábrándjairól, melyek a felvilágosodás és a szabadkőművesség jellemzői, beszéltünk már. Ezek „felülről jövő kezdeményezésektől” várták a társadalmi rend átalakulását. Úgy gondoljuk, Festetics György iskolapolitikája, főleg a Georgikon ennél messzebb ment már. Iskolapolitikájával, a plebejus értelmiség számának gyarapításával vélte elérni a nemes és jobbágy közti rendi különbség felszámolását. Iskolapolitikájában Széchenyi István „kiművelt emberfő” gondolatát ismerjük fel, a Georgikon képe politikai embléma tehát névjegyén.

A plebejus értelmiség XVIII. század végi száma, szerepe Benda Kálmán összefoglalásából ismert, aki kimutatja, hogy a kor leghaladóbb erői ezek.⁹⁰ A Georgikonban hallgatónak és tanárnak nemes és jobbágy származását, vallásra és nemzetiségre nem tekintve vettek fel. A felvétel alapja a tudás.⁹¹ Pár példát erre a kor újságjaiban megjelent hirdetésekben. 1806-ban a Georgikonnál betöltendő segédtanári állást így hirdették:⁹² „Ezen Hivatalra való személynek kinevezésében semmiféle vagy Vallás, vagy születés és Nemzetbéli különbség nem fog tekintetbe vétetni.” Ez évben a Georgikonban elnyerendő „Praktikánsi Stipendiumokról szóló Hirdetmény” is megjelent,⁹³ melynek bennünket érdeklő része így hangzik: „A gazdaságot tanuló ilyen írjában akármely vallású, születésű, vagy nemzetbéli legyen is, a megkívánandó Tulajdonságok ezek: Hogy ő a Philisophiát, vagy legalább az alsóbb hat Deák iskolákat jól elvégezte; Deák, Magyar és Német nyelven írjon, és beszéljen. . .” Röviddel később „Pristal-

„dusi Stipendiumról” olvashatunk.⁹⁴ „Ehez képest ezen Pristaldusi Stipendiumra való felvételben leginkább jó Talentumok, ditséretesen elvégzett Tudományok, és előbbeni erkölcsbéli maga jó viselet fog minden Vallás, és nemzetbéli válogatás nélkül tekintetbe vétetni.” 1809-ben is így hirdetik a Georgikonban megürült ösztöndíjas helyet:⁹⁵ „A kik ezen Stipendiumokban, és az ezekkel egybekötött jövődöbéli bizonyos Hivatalokban részesülni kívánnak, azoktól minden Születésre, Nemzetre, és Vallásra való tekintet nélkül megkivántatik, hogy . . .”

És sok kívántatott meg! A gróf ösztöndíjasaitól és tanáraitól a magyar, latin és német nyelv írásban és szóban, a mai gimnáziumnak megfelelő iskolai végzettség, illetve a főiskolai képesítés. „Festetics ösztöndíjsai javarészt nem nemesekből, vagy legfeljebb a jobbágyi szinten élő bockorosokból kerültek ki. A külső hallgatók között szintén ritkán lehet nemest felfedezni” írja Süle Sándor is.⁹⁶ Erre a jól képzett, nem nemes származású szakember tömegre a Festetics hitbizományának csak töredékében volt szüksége. A félreállított Nagyváthy írja⁹⁷ csurgói magányában: „Georgikon a készülő ifjakra nézve egy jóltevő intézet, a Földes Uraságokra nézve pedig egy oltsó és megbecsülhetetlen veteményes kert”.

Itt újabb szellemes sakkhúzását figyelhetjük meg a zseniális alkotónak. Ismételtén megírták már,⁹⁸ hogy a Georgikon kimondottan a Festetics hitbizomány gazdasági szakembereinek utánpótlását kívánta az alapításkor biztosítani. Süle Sándor, mint említettük, így is értékeli a Georgikont. Nagyon lényeges, hogy a Georgikon megnyitása egybe esett Festetics kamarási kulcsának elvesztésével és bécsi kitiltásával. Ilyen körülmények között nyilvános jellegű iskola alapítására engedélyt nem kapott volna. A gazdasági iskolák, köztük a Georgikon működését is figyelte a Helytartótanács, onnét is beérkeztek hozzá a főigazgatók félévi jelentései.⁹⁹ Hogy a cél több, mutatja, hogy 1797. október 6-án már olyan szobát jelöltek ki Pethe professzor előadásai tartására, hogy oda „másoknak is szabad bemenetel fog engedtetni”.¹⁰⁰

1798. szeptember 14-én azt olvashatjuk a Magyar Hirmondóban, hogy más hallgatók is részt vehetnek az egyes órákon.¹⁰¹ 1799-ben hét külső hallgatója van már a Georgikonnak.¹⁰² 1800. szeptember 19-én ismét

2. Festetics György névjegye.

2. Visitenkarte von György Festetics.

2. Carte de visite de György Festetics.

2. Визитная карточка Дьёрдя Фештетича.

közlük, hogy „valamint az előtt, úgy jövődöben is” bárkinek lehetősége van minden fizetés, tandíj nélkül az általa kiválasztott órákat hallgatni és az egy év alatt végzett anyagból vizsgázhat is.¹⁰³

Az 1801-es év döntő fordulatot hoz Festetics célkitűzéseinek megvalósításában. Eddig magasabb körök kerültek keszthelyi kastélyát, most nem kisebb vendége van, mint maga a nádor. József főherceg nádor keszthelyi időzésének fénypontja a Georgikon felavató szántás volt. Maga a nádor szántott, fehér köpenyben haladt a talyigás eke után, melynek fája nemzeti színűre volt festve, vasa megezüstözve. Gróf Szapáry vitte az ostort. Festetics György az aranyozott szarvú, koszorús ökröket vezette. Egy dülönnyi barázdát szántottak, oda és vissza.¹⁰⁴

A nádori látogatással Festetics udvarképes lett újra. 1817-ben a híreszántási jelenet emlékére ezüst, és bronz emlékérmeket veretett,¹⁰⁵ melyeket a vizsgákon kitűnt tanulók kaptak meg (3. kép). A megjelent és a Georgikon körül érdemeket szerzett személyiségek díszes ezüst mentekötő láncot kaptak, melynek közepén a „numisma oeconomicum” ezüst példánya volt elhelyezve.¹⁰⁶ A Georgikon-lánc töredékét a Balatoni Múzeum számára a közelmúltban szerezhették meg. Krainer Imre jogtudós kapta, aki a láncsal le is festette magát. A festményt is sikerült megszereznünk.

1797/98-ban 2 hallgatóról tudunk, a következő 1798/99-es tanévben a hallgatók száma 4, míg 1799/1800-as tanévben 9. A szám az 1800/1801-es tanévben hirtelen 20-ra emelkedik.^{106a} József nádor 1799. június 4-én tudatta Festeticcsel, hogy a király a keszthelyi gimnáziumra tett alapítványáért és a Georgikonnak saját költségén való felállításáért elismerését fejezi ki.¹⁰⁷ Festetics György új politikája kezdte meghozni gyümölcsét, a hallgatók számának ugrásszerű emelkedése ezt tükrözi. Az említett nádori látogatás az udvar megbékélésének végső jele. Ettől kezdve a nádor személye fémjelzi a Georgikont, amely most szélesre tárhatta már kapuit. 1797 és 1848 között, amíg az intézet működött, Deininger Imre és Csanády Gusztáv szerint¹⁰⁸ 1444 hallgatója volt. Süle Sándor ennél 240 hallgatóval tud többet, de megjegyzi, hogy a pontos számot különböző nehézségek miatt nem lehet megállapítani.¹⁰⁹ A Georgikon „magánintézmény volt ugyan, de a század elején mégis többen látogatták, mint a pesti egyetemet” írja Süle.¹¹⁰ Ha ehhez hozzátesszük, hogy az 1684 hallgató főleg jobbágyi származású, akkor elértünk Festetics György iskolapolitikájának lényegéhez, ami egyben politikai célkitűzés is. A tudás, a „világosság” terjesztése ennek lényege. Célkitűzéseit nem foglalta írásba, ezért okoz azok rekonstruálása bizonyos nehézséget. Törekvései Széchenyi István pár évtizeddel később írt¹¹¹ mondatával azonosak: „fő czéлом az, hogy hazánk erei központosuljanak; a’ megyei, városi, mágánási, nemesi, polgári, vallási, nemzeti sa’t. különzések egy magasb célra olvadozzanak össze; az ember nem mindig czime és állása, de mint ember belbecse után latoltassék; elmesurlódások által a’ nemzeti legnagyobb kincs, a’ kiképzett, előítélet nélküli emberi velő mindinkább növekedjék, s kellő helyére emeltesék, mikép

Keszthelyre, a Balatoni Múzeumba, így új adatokkal is kiegészíthetjük a képet.

Ismert, hogy Nagyváthy János (4. kép) szabadkőműves volt, a pesti „A Nagyszívűséghez” páholy tagja. Utopista ábrándokat tükröző, de a ma korában előremutató politikai írásairól szölkünk már. A magyar jakobínus mozgalom egyik vezetőjeként a budai Vérmezőn lefejezett Hajnóczy köréhez tartozott.¹²² Hajnóczy közhivatali munkássága előtt gróf Széchenyi Ferenc, Festetics György sógorának titkára volt. Alkalmazásában az azonos, vagy rokon politikai elvek mellett gazdasági szaktudása és talán Széchenyi Ferenc részéről, Hajnóczy közreműködésével indított támogatás is közrejátszott. 1797-ig a Festetics hitbizomány vezetője, direktora volt. Hirtelen távozása többször foglalkoztatta már a szakirodalmat.

Lázár Vilmos¹²³ ezt írja Nagyváthy távozásáról: „Közte és Festetic György között egyre jobban kiszélesedett az osztályhelyzet teremtette szakadék. A gróf a Martinovics-féle mozgalom után mindinkább elhidegült a plebejusi Nagyváthytól: egy jelentéktelenné tünő incidens kapcsán összeszólalkoztak és ennek folyamánként Nagyváthy szerződésének letelte után Csurgóra költözött”. Süle Sándor így ír:¹²⁴ „Az uradalmat rendbeszedő Nagyváthy János 1797 elején történő gyors nyugodalomba menesztése is arra bizonyíték, hogy a gróftól önértékükön kívül vajmi kevés következtetés vezetett”. Más helyen mondja:¹²⁵ „Festetics minden hasznosíthatót kisajtolt Nagyváthyból, a birtok egyenesbe lendült, a valóban ‚kapkodó’ grófnak pedig terhéssé vált a körültekintő, nagyműveltségű direktor”.

Ezek az újabb vélemények. A régebbiek közül Kuthy Ferenc Nagyváthy fékezhetetlen kultúrtörékvésében látja a menesztés okát.¹²⁶ Nagyváthy Kálmán szerint Festetics kibírhatatlan természetű az ok,¹²⁷ Vörös Károly ezt a lehetőséget nem veti el, de Festetics új gazdasági módszereiben is indítékot lát, melyek kivitelezésére Nagyváthy nem alkalmas már.¹²⁸

Maga Nagyváthy ezt írja:¹²⁹ „Tizenyolcz esztendőktől fogva magános és független életet élek. Még csak vágyódás sem fordult meg szívemben az eránt, hogy szolgálatba mentem volna, annyira jóllaktam néhai direktori hivatalommal. Azonban mégis abban való nem éppen érdem nélkül való szolgálatom szerezte ezt a kis, életemig tartó inscriptiót, mely a világ játékává nem hagyott lenni”.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy az ok ismeretlen. Egy lehetőséget említünk, amit a későbbi kutatásnak igazolni, vagy cáfolni kell. Nagyváthy nyugdíjazásának körülményeit, járandóságát az Oeconomia Directio 1797. október 11-iki jegyzőkönyvi bejegyzése tartalmazza.¹³⁰ A Georgikon 1797. július 1-én kezdte meg a munkát.¹³¹ Említettük, hogy éppen az 1797-es év fordulót jelent Festetics politikai magatartásában, illetve annak megnyilvánulásában. Ezt a változást azzal igyekeztünk magyarázni, hogy iskolaalapításai célkitűzései útjából el akart minden olyant hártani, ami Bécs számára nehézséget jelentett. Nem lehetetlen, hogy ezért kellett mennie Nagyváthyknak is.

Festetics Keszthelyen él, de közel sem olyan falusi magányban, ahogy 1809-ben Kisfaludy Sándorhoz írt levele alapján egyesek gondolják.¹³² Ágensei minderről értesítik, ami Európában történt, a tervezett politikai lépésekről csakúgy, mint az udvari mendemondákról. Ennek jellemzésére említjük, hogy 1798. szeptember 21-én Nelson admirális győzelméről kap kimerítő je-

lentést, értesítik az orosz – francia hadüzenetről, és arról a tervről, hogy Krakkóba 27 000 orosz katonát vezényelnek.¹³³ Nyilván ismerte Bécs véleményét is Nagyváthyról. Ez a vélemény nem lehetett jó. Nagyváthy szabadkőműves múltja ismert és tudott volt, azokkal a névtelenül megjelentetett írásokkal egyetemben, melyek utópista ideológiáját sugározták. Neve többször szerepelt különböző bizalmas rendőrségi jelentésekben.¹³⁴ Úgy gondoljuk, a Georgikon érdekében mennie kellett.

Ha nem is ismerjük Nagyváthy távozásának közvetlen okát, ismerjük későbbi viszonyát Festetics Györgygel. Ezt részletezni kívánjuk, mert kidolgozatlan téma, másrészt jellemző is.

Vörös Károly részletesen közli az említett Oeconomia Directio jegyzőkönyvének adatait.¹³⁵ Ebben az áll, hogy Nagyváthy János 2000 forintot kap végkielégítésként, élete végéig használhat Csurgón 40 hold földet, 12 hold rétet és évi 12 öl fa jár neki. Csurgón lakóházát is biztosították számára.

Csurgóra költözött és a kis birtokon gazdálkodott. Anyagi helyzete jónak mondható. 1815. december 11-én készített végrendelete¹³⁶ jelentős összegekről rendelkezik. 400 kötetnél több könyve van,¹³⁷ ami szellemi szükségletet kielégíti. Marad ideje szakirodalmi munkára. De verselget is. Sajnos, versei is elvesztek.¹³⁸ 1818-ban házépítésre gondol. Az építendő ház tervrajza a Balatoni Múzeumban van,¹³⁹ rajta Nagyváthy megjegyzése: „Ezen rajzolat helyben hagyatik. Csurgó 5. April. 1818. Nagyváthy János”.

Nagyváthy kapcsolatban marad Festetics Györgygel, kinek egy hozzá intézett, 1816-ban kelt latin nyelvű levelét egyéb emléktárgyakkal 1907-ben szerezte meg a Balatoni Múzeum.¹⁴⁰ A levél sajnos eltűnt a második világháború idején. Szerencsére megmaradt viszont az a levél, amit Nagyváthy János írt Festetics Györgyhez, 1818. május 28-án.¹⁴¹ A levél így hangzik: „Főméltóságú Gróf! Kegyelmes Uram! Bátorodom ezen kis munkát Excellenciád’ bölts megítélése alá vetni. A jó Szív, és Haza Szeretet igazgatták ugyan összeállításában pennámat: de elegendő értelmet a’hoz nem adtak, nemis adhattak. Excellenciádat kényteleníttem tehát ez eránt alázatosan megkérni, hogy a’hol tudtom, és akaratom nélkül elbotlottam helyre igazítani méltóztasson. — M. Ország Jus Publicuma igen járatlan és talán félelmes utis. Minekutánna mind Pray, mind Kovachich, holott sok ezer Datumok kezeken vóltak, e’ben minden Rend és Függeles nélkül dolgoztak, s talán kénytelenek is vóltak dolgozni: meg kell esmernem, hogy vakmerő Lépést tettem: és Excellenciád Észrevételei, Tanátja és Bátorítása nélkül tovább lépni nem merek: annyival inkább közzétételére a’ költségesse kívül, semmi más utat modot illy félre Helyen, mind én lakom, nem tudhatok. — Azonban akármí lessz az egész törekedés felől Excellenciád ítélete, én magamat a’hoz fogom tartani. Az Észrevételeket pedig, ha a Könyv világot nem láthat is, be fogom iktatni és Maradéknak áltadom. — Még ez egyért esedezem Excellenciádnál, hogy ezen egyetlen egy Exemplár Kézírást, bölts Észrevételével kísérve, vissza küldeni méltóztasson. A’ nedves esztendők, és Sárházam, mig észre vettem, minden régiebb munkáimnak Fragmentumait el rothasztották: és itt correct Irót még messzebb kell keresni menni; mint könnyű Eketsinálót. — Többire magamat Excellenciád kegyelmibe alázatosan ajánlvá mély tisztelettel vagyok Főméltóságodnak érdemtelen Szolgája Nagyváthy János.”

4. Nagyváthy János.

4. János Nagyváthy.

4. János Nagyváthy.

4. Янош Надъвати

Nagyváthy eljárt a Georgikon és Helikon keszthelyi összejöveteleire, ahol beszámolt a termelési tapasztalatairól, a virginiai dohány meghonosítási kísérletéről és különféle gyógynövények termeléséről.¹⁴² 1818-ban a „Magyar Fewdes és Zászlós Ur”-ból olvas fel.¹⁴³ Nagyváthyt és Pethét ekkor 200—200 forint jutalomban részesítik agrártudományi tevékenységükért és a georgikoni tiszti széknek is tagja lesz.¹⁴⁴

Nagyváthy 1819 elején meghalt. Veje, Nyikos László írja:¹⁴⁵ „E folyó 1819.ik esztendő Febr. Hónapnak 24-ik napján egy hétig tartó forró hideglelés után: ki mult e világbul” A halál oka mai szóval tüdőgyulladás. Lovaczky Ferdinánd gyógyszerész 54 forint 14 krajáros számlája a február 19-én, 20-án, 22-én és 24-én kiadott gyógyszerekről szól, melynek zöme „China Mixtum”.¹⁴⁶ Temetésén ott volt Festetics György is, akit Darnay Kálmán szerint¹⁴⁷ ez a téli út vitt sirba. „Nagy-Váthy János barátunk mintegy három héttel előzte meg joltevőjét” írja Horváth Ádám Kazinczy-nak.¹⁴⁸ Apósa halála után Nyikos László értesítette Trattner könyvkiadót, hogy hat kéziratot talált Nagyváthy hagyatékában, ezeket kiadás céljából megküldi.¹⁴⁹ Trattner Tamás 1819. június 10-én válaszolva megküldi a kiadandó könyvek nyomtatási költségeit is.¹⁵⁰ Nyikos nem akar nyereséget és csupán Nagyváthy emlékét akarja a könyvekkel megörökíteni, így ellenszolgáltatás nélkül lemond a szerzői jogdíjról.¹⁵¹ A helikoni ünnepségen ismertetett Magyar Földes és Zászlós úr kinyomását a cenzúra nem engedélyezte. A munka tartalmát Vörös Károly foglalta össze többször említett, kitűnő dolgozatában,¹⁵² mi csak megemlítjük, hogy Zsivora György ügyvéd 1841 őszutó hó 28-án kelt levelében arról értesíti Nyikos Lászlót, hogy Magyarország hazai gazdálkodása és a Magyar Földes és Zászlós Ur kiadása ügyében csak akkor tud eljárni, ha a kéziratokat megkapja.¹⁵³

Nagyváthy hagyatékában talált és Trattnernek kiadásra átengedett anyagból megjelent munkák közül az 1820-ban kinyomtatott Magyar Házi Gazdaasszonyt említjük, melynek egy példányát Nyikos Lászlóné, Nagyváthy Lídia megküldte özvegy Festetics György-nének. A válasza így hangzik: „Kedves Édes Asszonyom! Sok féle dolgaim okozák, hogy késedelmes vagyok köszönetemmel, mellyel tartozom azon ékes bé kötött könyvért, melyet igen kedvesen vettem. El nyugodott Édes Attya valóban különös tapasztalatu Gazda és Gazda Asszony tudományu volt, méltó az ő könyvét követni. . .”¹⁵⁴

Festetics György és Nagyváthy János kapcsolatában és viszonyában olyant, ami Festetics Györgyöt elmarasztalná, nem látunk. Nagyváthy halála után családja viselkedése sem tükrözi ezt.

Festetics György névjegyén a vaskos fa véleményünk szerint a helikoni tölgy. Helikon nélkül jellemzése nem lenne teljes. A Graeven ezred híres beadványával foglalkoztunk már. Nézetünk szerint a magyar vezényleti nyelv csak függvénye a nemzeti hadseregnek, amely az ország függetlenségét volt hivatva biztosítani Festetics szerint. A nemzeti hadsereg alapvető elképzelésében, mivel ezt a kor viszonyai között megvalósítani nem le-

het, a maga módján megteszi a lépéseket kialakítása irányába. Az 1802. május 2-án megnyílt országgyűlésen, május 25-én a felső tábla küldöttei a következő izenetet terjesztették elő:¹⁵⁵ „Gróf Festetics György addig is, míg a hadi tudományoknak tanítása Magyarországon felállítatik, olyan ifjaknak felsegítésére, kik a hadi tudományokban kívánják magukat gyakorolni, a következő ülésen beadandó feltételek s mód szerint 40,000 forintos ajánlott legyen.” A feltételeket július 19-én foglalták írásba. A tőke évi 2000 forint kamatjából három olyan nemesi származású ifjú részesüljön magasabb katonai képzésben, akik Magyarország jelenlegi területéről, Erdélyből, vagy a Részekből származnak. Az ösztöndíjasok, mivel Magyarországon ilyen intézet nincs, a bécsi mérnöki akadémián tanuljanak. Mihelyt Magyarországon a megfelelő intézet megnyílik, az alapítványt az kapja meg.

A magyar nemzeti hadsereg kialakításának első, harcos kísérlete után, most a kor viszonyai közt megvalósítható kezdeményezését indítja el. A cél teljesen világos, ezért hangsúlyozza az ösztöndíjasok magyar származását. Az udvarképes tisztikarba akkor jobbágyi származású nem juthatott még be, az ösztöndíj tehát nemes ifjak számára szólt.

Berzsenyi Dániel Festetics Györgyhöz írt Ódája, nyil-

ván az 1805. évi IV. tc. győzelmének hatása alapján keletkezett. Négyessy László körültekintő vizsgálattal sem tudta eldönteni,¹⁵⁶ hogy Berzsenyi Festetics György 1790-es, vagy az 1805. évi országgyűlési szereplése alapján írja-e:

ÖRVENDJ, HAZÁNKNAK BÖLCS FIA, FESTETICS!
GYÓZTÉL, LEROMLOTT A BUTA CIMBORA
GYÉMÁNT PAIZSBAN, SÉRTHETETLEN
ÁLL AZ IGAZ, VALAMINT EGY ISTEN.
ÖRVENDJ: SZERENCSENK TALPKÖVE SZIRTON
ÁLL:
NYELVÜNK, ATYÁINK AJKA FELOLDATOTT,
VIRRAD HAZÁNK VÁRT NAPJA, VIRRAD
S A DENEVÉREK ELŐTTE FUTNAK.

Talán nem is lényeges a kérdés tisztázása. Lényegesebb, hogy Berzsenyi a magyar nyelvért folytatott harc vezéralakjának tekinti Festetics Györgyöt, már ekkor! A magyar nyelv jogaiért folytatott harc sokrétű, mint Benda Kálmán kimutatja.¹⁵⁷ A köznemesség tisztán közjogi síkon vívja a harcot, az is közömbös számukra, ha a latin lesz a hivatalos nyelv a német helyett. A haladó értelmiség a nemzetvédelem alapján tekinti a magyar nyelvet. Felsőbüki Nagy Pál fogalmazása¹⁵⁸ szerint: „Nyelvében él a nemzet”. A nyelvért folyó harc 1805-ben győzelmet arat. Ez lényeges most számunkra és az, hogy Berzsenyi ezt írhatja erről a győzelemről:

NAGY RÉSZ A TE MUNKÁD, A TE ESZED, S ERŐD
MELY PÉLDA VOLTÁL! ESMERI NEMZETED,
MENNYIT KÖSZÖNHET NÉKED E NÉP.

Festetics György nem tekintette közjogi kérdésnek, egyszerű államigazgatási módszernek a magyar nyelv ügyét, az világosan kitetszik Berzsenyi Dániel többször idézett, ismert írásából:¹⁵⁹ „Midőn egy oly ember, a kinek jövedelme három milliom körül van, egy ily innepre 30 ezret költ, semmi, de nem semmi az, midőn az ősz Festetics a szegény Bersenyinek az utzára kalap nélkül elejbe szalad. Minden cselekedet becsének az idő és hely az igaz mértéke. Egy oly népnél, a hol a Nagyok az anya nyelvet cigány nyelvnek nevezik, s a magyar irónak nem is köszönnek, s a leg jobb poétát leg fellebb jocularitornak nézik, Festetics nagy ember, vagy ami még több, jó ember. . . .” Tiszteli az írókat, nemcsak a nemes származású Berzsenyit, de a plebejus Kis Jánost is kitüntető kedvességgel fogadja, egyenrangú félként kezeli.¹⁶⁰ Vagy említsük a Keszthelyen ma is élő anekdotát, hogy az Amazon szállóban megszálló Csokonait személyesen ment el meghívni kastélyába és előbb lehúzta a fáradt költő poros csizmáját és csak azután mutatkozott be? Lehet, hogy nem így esett, de felfogást tükröz ez, a grófét és a kortársakét is a grófról.

Ez a tisztelet a jogaiba visszahelyezett, erőtlenségre nyelv ápolóinak, fejlesztőinek szólt. Ezt a célt szolgálta a későbbi keszthelyi Helikon is. „Újjászülető irodalmunk bölcsőjénél ott álltak a keszthelyi Helikon géniusai is” írja Keresztúry Dezső.¹⁶¹ Festetics György halála miatt a Helikon akkor nem tudott intézménnyé fejlődni, egy célkitűzést azonban elért. A nyelvvelés területére visszaszorított és a szenvedélyes viták hevében már nem a célt, csak a sérelmeket látó nemzeti erőket kibékítette.¹⁶² Érthető Kazinczy lelkesedése:¹⁶³ „Festetics gyönyörű fényben ragyog máris. Ki tett annyit a Nemzet fényéért? . . . Bár trónusra ültették

volna a végzések! Hol vonánk ugy!” Ez a Helikon és nem az, amit Festetics György legújabb történetírója, Süle Sándor lát benne:¹⁶⁴ „A keszthelyi Helikon olyan vállalkozás volt, amit nem a kor igénye szabott meg, hanem egy főúri név fényezett”.

A Helikkal kapcsolatban Festetics György álcázó politikájáról Keresztúry Dezső alapján szövegeztünk már. Ezt a politikát Festetics meg is szövegezte. 1809-ben írja¹⁶⁵ Kisfaludy Sándornak: „Én a régi Poétának mondásával élni szoktam: Tempore, quo vivimus, qui bene latuit, bene vixit.” Ez a lényeg. Az él jól, helyesen, aki visszahúzódik és nem mutatja ki igazi énjét. Ezt a politikai magatartást Festetics György iskolapolitikájának tükrében részletesen elemeztük már, a Helikkal kapcsolatban ismétlésekbe nem bocsájtjuk. Meg kell azonban említenünk, hogy az idézett levél folytatása sajnálatos félreértésekre adott alkalmat. A folytatás, a kritikus rész így hangzik: „Egész óhajomásom eddig csak az vala, hogy a magánosságom homályában magamat bé vonván, a nemes Gazdát illető eke vas és csoroszla mellett el rejtőzhessem, és a kép mutatást nem tudó szabad mondásnak alagyait jó barátaim között izlelhessem.”

Ezt a keszthelyi magányt Lázár Vilmos a rekió elől visszahúzódó, birtokai kezelését, fellendítését életcélnak tekintő Festetics megnyilvánulásának látja.¹⁶⁶ A gondolatot az újabb történetíró, Süle Sándor is átveszi:¹⁶⁷ „1809-ben Kisfaludy Sándorhoz írt levele a gazdálkodásba merülő, szórakozásból olvasgatni akaró vidéki nemesre vall.”

Ez a szórakozásból olvasgató vidéki nemes csak írni, olvasni és számolni tudó cselédet alkalmazott birtokain,¹⁶⁸ nyomdát létesített Keszthelyen¹⁶⁹ és elindított egy olyan kultúrpolitikai irányvonalat, aminek csúcsa a Georgikon és Helikon. Működése a kortársak érdeklődésének központjában áll, akik nem minden esetben tudják helyesen értékelni magatartását. Ehhez nagyban járul az, hogy a kor másik vezéralakja Kazinczy kezdetben nem szimpatizál Festetics Györggyel. Kazinczy és köre éles szatírával szemléli Festetics akkor még nem érthető viselkedését, különre valló ruházódását. Hosszú copfot hord, bokát verő szalaggal,¹⁷⁰ magyar nadrágot és huszárköpenyt.¹⁷¹ A különcöt látják és nem veszik észre, hogy a királyt akarja bosszantani a II. József uralmára emlékeztető copffal. Az 1807-es diétán aztán maga a király vágatta le a „czafját” írja Desseffy.¹⁷² „Fütyös Gyurinak” csüfolják, mert, ha rossza kedve, vagy haragszik, fütyül.¹⁷³ Nem veszik észre, hogy fegyelmezett elme, nem engedi, hogy az érzelmek vezessék nyelvét és érzelmeinek olyan kifejezési formát választ, ami nem értékelhető. Ez a fegyelmezett beszédmodorán is érződik. Kövér János vörsi plébánosnak is feltűnt, hogy beszéd közben szavakat ismételt, így is jegyezte fel:¹⁷⁴ „Követ nem adok, fát, fát talán”. Tudja, hogy minden szavának súlya van, gyors elméjének is időre van szüksége, hogy a kimondott gondolat támadhatatlan legyen, ezt az időt biztosítja számára szóismétlés, kedvenc szava az „igenis” is ilyen kitöltő, időnyerő jellegű. Világos, hogy ez a fegyelmezett magatartás csak modorosságban csapódhatott ki. „Gróf Festeticsnek minden köpönyeges ember Tekintetes Úr, a gazdag Nemesek pedig Nagyságosok és Méltóságosok” írja Berzsenyi Dániel.¹⁷⁵

Családi élete szerencsétlen, ennek ellenére „a halhatatlan ész” jegyében derűsen szemléli a világot. Házassága érdeklődésszerű, ahhoz az érzelmelek köze nincs.¹⁷⁶ Felesége 1800-ban elköltözött Keszthelyről, bár hivata-

losan nem váltak el, többet azonban nem jött ide.¹⁷⁷ Lányai férjhezmentek, elszakadtak azok is.¹⁷⁸ Egyetlen fia nem olyan irányban fejlődött, a hogy szerette volna, a fejlődés előre sejteti a későbbi csődöt.¹⁷⁹ Ilyen viszonyok közepette kétszeresen fontosak számára létesítményei. Időt és fáradságot nem kímélve figyeli, ellenőrzi azok fejlődését. Mint említettük, hajnalban a Georgikonban van, ahol apróra ismer mindent. Kövér János írja,¹⁸⁰ hogy a vörseiek küldöttsége is a Georgikonban taláta. Ez az állandó jelenlét, következetes ellenőrzés és iránymutatás szerintünk az, ami miatt annyira gyakran változnak a nevek a Georgikon tanári karának névsorában.¹⁸¹ Ebből Festetics György modorára, idegállapotára téves következtetést levonni nem szabad. Kazinczy is helytelen úton jár, amikor úgy látja, hogy Festeticcsel egyedül Asbóth tud kijönni.¹⁸²

Sőt, Festetics György derüs szemléletéből fakadó anekdoták forognak közzájón, amelyek később Vas Gereben tolmácsolásában országosan ismertek lettek.¹⁸³ Igazi nagysága a halálos ágy reménytelenségben mutatkozik meg. 1819. március 20-án arról írnak az újságok, hogy szélütés érte és javulásra alig van kilátás.¹⁸⁴ „Ő, magamként, igen vidám beteg volt, 's mennél inkább közelített halála, annál játszibb, sőt valóban enyelgő...” írja Horváth Ádám Kazinczynek.¹⁸⁵ Agya ép, a teste béna. Tréfáinak saját reménytelensége a legfőbb célpontja. Kigúnyolja a tehetetlen orvostudományt,

sőt, még a valláson is csíp egy jókorát. A vég, az agónia, mint mindig, szomorú. „...mindenek elhagyták, hanem egy öreg asszonyt fogadtak melléje, ki az emésztetjéből tisztogatta, és imádkozott: mikor hát a Miatyánkban ezen szókra jött az asszony: Mi kenyerünket adgyad nekünk, és botsásd meg nekünk a' mi vétkeinket, az öreg Gróf akkor is tsak untalan ezt felelte: igen is...” írja Kövér János.¹⁸⁶ Festetics György bronz koporsója ott áll a keszthelyi plébániatemplom szerény, közös kriptájában.

* * *

Ez a cikk nem tart igényt arra, hogy Festetics György életét és munkásságát teljes egészében tárja az olvasó elé. Süle Sándor többször idézett, új könyvének hatására született, hogy a könyv olvasása után helyesen tudjon értékelni az olvasó és mentesíteni tudja magát olyan nézetektől, melyek a történeti kritikát nem állják ki. A cikk vázlat csak Festetics György politikai arcképéhez. Úgy gondoljuk azonban, hogy ez a vázlat is elégséges ahhoz, hogy múltunk nagyjai közt említhessük őt is. Festetics György személyében korának és származásának ellentmondásai mellett olyan vonások és olyan törekvések ismerhetők fel, amelyek emberi és történeti méreleggel mérve is messze előremutatók.

Sági Károly

Jegyzetek

- ¹ Szabó D., A herceg Festetics-család története. (Bp. 1928) 199–313.
- ² Kövér J., A vörösi plébánia története 1686. — Kézirat. Eredeti a vörösi plébánián, melynek betűhív másolatát Németh Jenő szíveségéből a keszthelyi Balatoni Múzeum őrzi.
- ³ Szabó D., i. h., 202.
- ⁴ Szabó D., i. h., 200.
- ⁵ Szabó D., i. h., 201.
- ⁶ Szabó D., i. h., 209.
- ⁷ Szabó D., i. h., 200–201.
- ⁸ Szabó D., i. h., 201.
- ⁹ Szabó D., i. h., 209.
- ¹⁰ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom iratai. A magyar jakobinusok iratai I. (Bp. 1957) XXIV.; A jozefinizmus és jakobinuság kérdései a Habsburg-monarchiában. Kny. Tört. Szemle 1965, 399–403.
- ¹¹ Süle S., A keszthelyi Georgikon 1797–1848. (Bp. 1967) 38.
- ¹² Sági K., Iványi B., Péczely P., Keszthely. (Bp. é. n.) 76. — Koppány T., Péczely P., Sági K., Keszthely. (Bp. 1962) 136.
- ¹³ Valószínű, Sztrokay Antal grófi titkár a szerző. V. ö.: Négyessy L., Gróf Festetics György a magyar irodalomban. Keszthelyi Helikon. (Keszthely, 1925) 69., 136–137.
- ¹⁴ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom, XXII–XXIII.; A jozefinizmus, 401–403.
- ¹⁵ Szinnyei J., Magyar írók élete és munkái IX. (Bp. 1903) 792–793.
- ¹⁶ Abafi L., A szabadműveltség története Magyarországon. (Bp. 1905) 140. — Jancsó E., A magyar szabadműveltség irodalmi és művelődéstörténeti szerepe a XVIII. században. (Cluj, 1936) 122.
- ¹⁷ Szabó D., i. h., 200: éppen vallásos voltát látja ebben.
- ¹⁸ Kövér J., i. m.
- ¹⁹ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom, XXX.
- ²⁰ Lázár V., Nagyváthy János emlékezete. MTA Agrártudományok Osztályának Közleményei 7 (1955) 274–248.
- ²¹ Vörös K., Fejezetek Nagyváthy János életéből. Agrártörténeti Szemle 3 (1961) 17–19.
- ²² Vörös K., i. h., 15.
- ²³ A Veres Barátnak egy elpusztult templom omlása mellett való szomorú képzeltései. Mellyeket Fridrik vers-köteményeiből magyarra fordított de la Pompe. A Nagyszivűségénél 1790.
- ²⁴ Heckenast G., Inczé M., Karácsonyi B., Lukács L., Spira Gy., A magyar nép története. (Bp. 1953) 216.
- ²⁵ Benda K., i. h., 210.
- ²⁶ Mályusz É., Sándor Lipót főherceg nádor iratai. (Bp. 1926) 443.
- ²⁷ Szántó I., A parasztság kisajátítása és mozgalmi a gróf Festeticsek keszthelyi ágának birtokain 1711–1850. (Bp. 1954) 169.
- ²⁸ Szabó D., i. h., 217–218. — Szántó I., i. h., 134. — Vörös K., i. h., 372.
- ²⁹ Szabó D., i. h., 224.
- ³⁰ Benda K., i. h., XIV.
- ³¹ Szabó D., i. h., 224.
- ³² Szabó D., i. h., 224–225.
- ³³ Szabó D., i. h., 248.
- ³⁴ Benda K., i. h., 210., 1. j. — Az eseményt versben megörökítő P. Horváth Ádám írja: „Hanem a magyar nemes rend s a katona barátok”. V. ö.: Szabó D., i. h., 224., 1. j.
- ³⁵ Benda K., i. h., 209–213.
- ³⁶ Szabó D., i. h., 226–228. — Benda K., i. h., 211–213.
- ³⁷ Szabó D., i. h., 229–250.
- ³⁸ Szabó D., i. h., 247.
- ³⁹ Szalay J., A magyar nemzet története II. (Bp. é. n.) 343.
- ⁴⁰ Szalay J., i. h., 343.
- ⁴¹ Szabó D., i. h., 250.
- ⁴² Szabó D., i. h., 250–251.
- ⁴³ Szabó D., i. h., 252.
- ⁴⁴ Szabó D., i. h., 253.
- ⁴⁵ Benda K., i. h. L.
- ⁴⁶ Benda K., i. h., LXVI.
- ⁴⁷ Benda K., i. h., 880–881.
- ⁴⁸ Benda K., A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai 1794–1795. (Bp. 1952) 47.
- ⁴⁹ Benda K., i. h., 155.
- ⁵⁰ Benda K., i. h., 53–54.
- ⁵¹ Benda K., i. h., 213–214.
- ⁵² Benda K., A magyar jakobinus mozgalom iratai, LXXXI.
- ⁵³ Füssy T., A zalavári apátság története. (Bp. 1902) 286–289.
- ⁵⁴ Szabó D., i. h., 254–255.
- ⁵⁵ Szabó D., i. h., 255. — Domanovszky S., József nádor iratai. I. (Bp. 1925) 178., 190., 209.
- ⁵⁶ Benda K., A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per iratai, 270., 1. j.
- ⁵⁷ Süle S., i. h., 13.
- ⁵⁸ Darnay K., Kaszinózó táblabírák I. (Bp. 1928) 48.
- ⁵⁹ Szabó D., i. m.
- ⁶⁰ Négyessy L., i. m.
- ⁶¹ Négyessy L., i. h., 193.
- ⁶² Keresztury D., Festetics György és a magyar irodalom. Kny. Irodalomtörténeti Közlemények 1963, 562.
- ⁶³ Négyessy L., i. h., 95.
- ⁶⁴ Az idézett hely ezt a névirást alkalmazza.
- ⁶⁵ Lázár V., i. h., 252.
- ⁶⁶ Süle S., i. h., 12.
- ⁶⁷ Süle S., i. h., 13–14.
- ⁶⁸ Négyessy L., i. h., 106–107.
- ⁶⁹ Négyessy L., i. h., 108.
- ⁷⁰ Süle S., i. h., 38.
- ⁷¹ Péczely P., A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése. (Bp. 1958) 24.
- ⁷² Benda K., A magyar jakobinusok elleni felségsértési és hűtlenségi per, 817.
- ⁷³ Szabó D., i. h., 266–267.
- ⁷⁴ Major L., Százhetvenöt éves a csurgói gimnázium, Népszabadság, 1967. április 28. szám.
- ⁷⁵ Hármaskis-Tükör melly először: A' Szent História, másodsor: Magyar Országot, harmadsor: Erdély Országot azoknak Földével, Polgári Allapotjával, és Historiájával gyenge Elmékhez meg-bővítve alkalmazott módon a' Nemes Tanulóknak summásan, de világosan elő-adja, és ki-mutatja. (Buda, 1822) 55.
- ⁷⁶ Szabó D., i. h., 273.
- ⁷⁷ Szabó D., i. h., 274.
- ⁷⁸ Négyessy L., i. h., 133.
- ⁷⁹ Felhő I., Vörös A., A Helytartótanácsi Levéltár. (Bp. 1961) 307.
- ⁸⁰ Felhő I., Vörös A., i. h., 310.
- ⁸¹ Koppány T., Péczely P., Sági K., i. h.,
- ⁸² Szabó D., i. h., 271. Tíz év után ezt a konviktust Sopronba helyezte át.
- ⁸³ Mályusz É., Sándor Lipót főherceg nádor iratai. (Bp. 1926) 827 skk. — Felhő I., Vörös A., i. h., 290.
- ⁸⁴ Felhő I., Vörös A., i. h., 282.
- ⁸⁵ Négyessy L., i. h., 98.
- ⁸⁶ Péczely P., i. h., 24., 15. kép. — Keresztury D., i. h., 557.
- ⁸⁷ Süle S., i. h., 25.
- ⁸⁸ Szabó D., i. h., 262.
- ⁸⁹ Szántó I., i. h., 177–178.
- ⁹⁰ Benda K., A magyar jakobinus mozgalom iratai, XVIII–XXI.; A jozefinizmus, 399–400.
- ⁹¹ Szabó D., i. h., 278.
- ⁹² Hazai Tudósítások. Szerdán, Sz. Jakab havának 2. dik napján, 1806
- ⁹³ U.o. Szombaton, Sz. Jakab havának 19. dik napján, 1806.
- ⁹⁴ U.o. Szombaton, Bold. Asszony havának 2. dik napján, 1806.
- ⁹⁵ Hazai és Külföldi Tudósítások. Pestről Szombaton Sz. Jakab havának 22. dik napján, 1809.
- ⁹⁶ Süle S., i. h., 51.
- ⁹⁷ Nagyváthy J., Magyar Gazdatiszt. (Pest, 1820) Előljáró beszéd.
- ⁹⁸ Deininger I., A keszthelyi Magy. Kir. Gazdasági Tanintézet (1865–1885) Évkönyve az itt fennálló Georgikon (1797–1848) rövid történeti vázlatával. (Keszthely, 1885) 7. — Csanády G., Emlékkönyv a Georgikon alapításának 100-ik évfordulójára és a Gazd. tanintézet új épülete felavatása ünnepélye alkalmára. (Keszthely, 1897) 7. — Fényes E., Magyarország leírása I. (Pest, 1847) 168. — Horváth B., Keszthely. Adatok Zalamegye történetéhez I (1876) 310–311. — Süle S., i. h., 24–25.
- ⁹⁹ Felhő I., Vörös A., i. h., 282.
- ¹⁰⁰ Süle S., i. h., 57.
- ¹⁰¹ Süle S., i. h., 57.
- ¹⁰² Süle S., i. h., 55.
- ¹⁰³ Süle S., i. h., 57.
- ¹⁰⁴ Deininger I., i. h., 30.
- ¹⁰⁵ Deininger I., i. h., 33. — Huszár L., Procopius, B., Medaillen- und Plakettkunst in Ungarn. (Bp. 1932) Taf. XIV. 477., 491.
- ¹⁰⁶ Deininger I., i. h., 34.
- ^{106a} Süle S., i. h., 55.
- ¹⁰⁷ Szabó D., i. h., 279.
- ¹⁰⁸ Deininger I., i. h., 92–93. — Csanády G., i. h., 92–83.
- ¹⁰⁹ Süle S., i. h., 55.
- ¹¹⁰ Süle S., i. h., 56.
- ¹¹¹ A' Kelet Népe. (Pest, 1841) 27–28.
- ¹¹² Szántó I., i. h., 112–116.
- ¹¹³ Szabó D., i. h., 209.
- ¹¹⁴ Szabó D., i. h., 274.

- 115 Klempa K., A keszthelyi Festetics Könyvtár 1500-ig terjedő ősnymtatványai. (Keszthely, é. n.) 6.
- 116 Somkúti G., Egy XVIII. századi főúri könyvtár olvasóforgalma a múlt század első felében. Az OSZK Évkönyve 1962–62, 291–302.
- 117 Négyessy L., i. h., 95.
- 118 Kostyál I., Festetics György könyvtárosi instrukciója. Magyar Könyvszemle 72 (1956) 303.
- 119 Süle S., i. h., 117.
- 120 Kostyál I., Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására. Az OSZK Évkönyve 1961–62, 280–290.
- 121 Süle S., i. h., 118.
- 122 Benda K., i. h., XXX., L., 624.
- 123 Lázár V., i. h., 254.
- 124 Süle S., i. h., 14.
- 125 Süle S., i. h., 24.
- 126 Kuthy F., Nagyváthy János. (Csupó, 1943) 9.
- 127 Nagyváthy K., Nagyváthy János élete. (Pozsony, 1891) 62.
- 128 Vörös K., i. h., 393–394.
- 129 Váczy J., Kazinczy Ferenc levelezése XV (Bp. 1905) 152.
- 130 Vörös K., i. h., 393.
- 131 Süle S., i. h., 24.
- 132 Lázár V., i. h., 252. — Süle S., i. h., 14.
- 133 Péczely P., i. h., 23.
- 134 V. ö.: 122. j.
- 135 Vörös K., i. h., 393.
- 136 Ingatlana nincs, ingó vagyonát Lídia leánya örökli, aki a meg nem nevezett összegből különböző címen 24,500 forintot köteles kiadni. — Barláné, Kacsóh Ilona által, az eredetiről készített másolat a Balatoni Múzeum Adattárában, 57. 1895. l.
- 137 Nagyváthy Kálmán levele Barla Ilonához, 1888-ban. Keszthelyi Balatoni Múzeum Adattára 59. 369. l.
- 138 U. o.
- 139 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 59. l. — A tervezett házépítés elmaradt. V. ö.: 136. j.
- 140 Csák Á., Nagyváthy János emléktárgyai a Balatoni Múzeumban. Keszthelyi Hírlap 1907. április 7. szám.
- 141 Balatoni Múzeum Adattára, kiállított anyag.
- 142 Lázár V., i. h., 254. — Vörös K., i. h., 405.
- 143 Szabó D., i. h., 293.
- 144 Vörös K., i. h., 405.
- 145 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 870. l.
- 146 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 1789. 56.
- 147 Darnay K., i. h., II. 131.
- 148 Váczy J., i. h., XVI (Bp. 1906) 350.
- 149 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 59. l.
- 150 U. o. 57. 889. l.
- 151 U. o., 57. 889. l. — Levélfogalmazvány Trattner Levelének hátán.
- 152 Vörös K., i. h., 399–406.
- 153 Balatoni Múzeum Adattára, 57. 1789. 13.
- 154 U. o. 57. 1710. l.
- 155 Szabó D., i. h., 258.
- 156 Négyessy L., i. h., 166–167.
- 157 Benda K., i. h., XXXII.
- 158 Keresztury D., i. h., 565.
- 159 Keresztury D., i. h., 557.
- 160 Négyessy L., i. h., 93–95.
- 161 Keresztury D., i. h., 563.
- 162 Keresztury D., i. h., 561.
- 163 Keresztury D., i. h., 562.
- 164 Süle S., i. h., 217.
- 165 Négyessy L., i. h., 59–60.
- 166 Lázár V., i. h., 252.
- 167 Süle S., i. h., 14.
- 168 Bontz J., Keszthely város monográfiája. (Keszthely, 1896) 407.
- 169 Klempa K., Az első keszthelyi nyomda. (Pécs, 1943).
- 170 Négyessy L., i. h., 68.
- 171 Négyessy L., i. h., 133.
- 172 Négyessy L., i. h., 202.
- 173 Négyessy L., i. h., 68.
- 174 Kövér J., i. m.
- 175 Váczy J., i. h., XV (Bp. 1905)
- 176 Szabó D., i. h., 210–217.
- 177 Péczely P., i. h., 48.
- 178 Bontz J., i. h., 400. — Szabó D., i. h., 301.
- 179 Szabó D., i. h., 301–302. — Süle S., i. h., 15–17
- 180 Kövér J. i. m.
- 181 Deininger I. i. h. 23–42. — Csanády G. i. h., 37–50. — Süle S., i. h., 36–50.
- 182 Négyessy L., i. h., 63.
- 183 Négyessy L., i. h., 218–227.
- 184 Váczy J., i. h., XVI (Bp. 1906) 603.
- 185 Váczy J., i. h., 348.
- 186 Kövér J., i. m.

Angaben zur Wertung von György Festetics und seiner Tätigkeit

Die häufige widersprüchliche Wertung in der Vergangenheit und der Gegenwart des Grafen György Festetics von Tolna (1755–1819) macht die knappe Zusammenfassung der Frage notwendig.

György Festetics besaß überdurchschnittliche geistige Fähigkeiten. Außer der ungarischen hat er in der lateinischen, deutschen, italienischen, französischen und der englischen Sprache gesprochen und geschrieben. Er hat seine Studien im Wiener Theresianum beendet, wo er über die Pflichtfächer hinaus auch einen gründlichen Rechtsunterricht erhielt. Hier wurde er mit dem Geiste der französischen Aufklärung bekannt, deren Grundsätzen er bis zum Ende seines Lebens getreu geblieben ist.

Obwohl er sich für eine zivile Lebensbahn vorbereitete, ist er Soldat geworden um die Lage seiner verschuldeten Familie auch dadurch zu erleichtern. Er war ein beseelter Anhänger der aufgeklärten Monarchie von Joseph II. Als ein Freimaurer erwartete er die bürgerliche Umwandlung von der Machtübernahme des „gesunden Menschenverstandes“.

Die Politik vor 1797 von György Festetics ist durch das Bestreben, die koloniale Lage Ungarns zu liquidieren, charakterisiert. Um das zu verwirklichen will er den Bruch mit dem Hause Habsburg und die Inthronisation des preußischen Herrschers. Die Gewähr der Unabhängigkeit sieht er im Nationalheer. Die Idee des Nationalheeres schwebte vor seinen Augen als er am 5. Juli 1790 an die ungarische Diät eine Eingabe richtete. Die Eingabe wurde von János Laczkovics ausgebeßert und von den Offizieren des Verbandes unterzeichnet. Die wichtigsten Punkte der Eingabe sind, daß ungarische Truppenteile ungarischen Offizieren unterstehen, zu Friedenszeiten auf ungarischem Gebiet stationiert sein sollen und die Sprache der Befehlsführung die ungarische sein soll.

Die Eingabe hat die Soldatenlaufbahn des Oberstleutnants György Festetics entzweigebrochen. Nur auf wiederholte Bitte wurde vom Hof seine Entlassung mit dem 30. Mai 1791 bewilligt. György Festetics zog nach Keszthely, dem Mittelpunkt seiner ausgedehnten Besitztümer, um. Sein Name kommt mehrfach in den Prozeßakten der Martinovics-Verschwörung vor. Seine Teilnahme an der Verschwörung ist unwahrscheinlich, nur mittels der Freimaurer-Idee kam er mit Martinovics in Beziehung. Eine Bestätigung davon ist daß keine Anklage gegen ihn erhoben wurde.

Seine letzte offene Stellungnahme gegen den Wiener Hof geschah am 18. April 1797. Da wurde auf der Komitatsversammlung von Zala das die Adelsinsurrektion anordnende königliche Manuskript verlesen. Festetics sprach sich wegen der Zwecklosigkeit der Adelsinsurrektion aus und in seinen Gesprächen gebrauchte er einen scharfen Ton, demzufolge der Kämmererstand ihm entzogen und er aus Wien verwiesen wurde.

Von da an ändert sich seine Haltung, was von vielen mißverstanden wurde. Der Grund der Änderung war, daß Georg Festetics das Georgikon, Europas erste systematische Wirtschaftshochschule begründet hatte. Nach unserer Geschichtsschreibung wäre der Bedarf an gut ausgebildeten Fachmännern auf den Festetics-Besitzungen das leitende Motiv von der Gründung der Hochschule gewesen. Die Schulgründung dabei folgte viel höheren Zielen! Der Freimaurer-Schulgründer wollte nicht tatenlos auf die Thronbesteigung des „gesunden Menschenverstandes“ warten, vielmehr wollte er mittels des Georgikons die Anzahl der plebejischen Intelligenz erhöhen. Das Georgikon hatte zwischen 1797 und 1848 an die 2000 Hörer, deren Großteil leibeigener Herkunft war. Diese Privathochschule besaß also eine größere Studentenschaft als die Universität von Pest.

Es gab eine Menge Fehlschlüsse auch aus der Analyse der Beziehung von György Festetics und János Nagyváthy. Nagyváthy, der adelige landwirtschaftliche Fachschreiber des Zeitalters, war ein bekannter Freimaurer, der die utopistischen Träume seiner Zeit in anonymen Schriften zusammenfaßte. Als Gutsverwalter des Festetics-Fideikommisses sanierte er die finanzielle Lage der verschuldeten Familie. Danach, im Jahre 1797, kurz nach der Eröffnung des Georgikons wurde er in den Ruhestand gesetzt.

Unserer Meinung nach mußte er im Interesse des Georgikons gehen. Da auch die Genehmigung von Privatschulen von der Willkür Wiens abhing, wollte Festetics mit der Entlassung von Nagyváthy dokumentieren, sein Geist sei von der Schule nicht gespiegelt worden. Übrigens war die Beziehung zwischen Nagyváthy und Festetics auch späterhin nicht abgebrochen. Nagyváthy besuchte die Zusammenkünfte von Georgikon und Helikon in Keszthely, wo er auch mehrere Vorlesungen hielt.

Ohne das Helikon zu erwähnen würde das Lebenswerk von Festetics nicht ganz sein. Von der fortschrittlichen Intelligenz und unter ihnen György Festetics wurde die Sache der ungarischen Sprache für die Grundlage des Werdens der Nation gehalten. Das Ziel der Helikon-Feierlichkeiten war das Pflegen und Entwickeln der jungen und kraftlosen Sprache. Ein weiteres Objektiv war die Aussöhnung der auf das Gebiet der Sprachkultur zurückgedrängten Nationalkräfte.

György Festetics war gegen die Widersprüche seines Zeitalters nicht immun. Er hielt die gesellschaftliche Umwandlung für notwendig, wollte sie auch fördern, er wollte sie jedoch ohne die Verletzung der Eigentumsverhältnisse erreichen. Sein Leben und seine Tätigkeit bedürfen einer weiteren, ausführlicheren Analyse. Aber es stellt sich schon aus dieser knappen Zusammenfassung heraus, daß György Festetics unter die Großen unserer Vergangenheit gehört, auf den wir mit Recht stolz sind.

Károly Sági

Contribution à l'appréciation de l'activité de György Festetics

On a évalué et on évalue souvent le personnage et l'activité du comte György Festetics de Tolna (1755–1819) de manières contradictoires, ce qui rend nécessaire de récapituler brièvement ce problème.

György Festetics avait des facultés intellectuelles au-dessus de la moyenne. Il écrivait et parlait, outre le hongrois les langues latine, allemande, italienne, française et aussi l'anglais. Il fit ses études au Theresianum de Vienne, où outre le programme obligatoire, il reçut une forte formation dans les sciences du droit. C'est là qu'il connut les lumières françaises aux principes desquelles il resta fidèle jusqu'à la fin de sa vie.

Il se prépara à une carrière civile et devint soldat, pour décharger sa famille endettée. Partisan fervent de l'absolutisme éclairé de Joseph II, et franc-maçon il attendait la transformation bourgeoise de l'avènement au pouvoir du « bon sens ».

La politique d'avant 1797 de György Festetics est caractérisée par les efforts visant la liquidation de la condition coloniale de la Hongrie. Il croyait que la séparation de la Maison des Habsbourg et l'avènement d'un monarque prusse au trône hongrois résoudraient ce problème. Il considérait l'armée nationale comme garant de l'indépendance. C'est l'idée de l'armée nationale qu'il avait présente à l'esprit quand le 5 juillet 1790 il rédigea un mémoire à la Diète. Le mémoire fut corrigé par János Laczkovics, puis signé aussi par les officiers du corps. Le mémoire veut que les troupes hongroises soient commandées par des officiers hongrois, qu'elles prennent garnison en temps de paix sur le territoire du pays et que la langue du commandement soit le hongrois.

Le mémoire a brisé la carrière militaire du lieutenant-colonel György Festetics. La Cour n'accorda que le 30 mai 1791 aux supplications réitérées qu'il soit libéré. György Festetics s'installa à Keszthely, au centre de ses grandes propriétés terriennes. Son nom fut mentionné à plusieurs reprises dans les actes du procès de la conspiration Martinovics. Il n'est pas probable qu'il fût de la conspiration, c'est seulement leur commune conception maçonnique qui le mit en contact avec Martinovics. Le fait qu'aucune accusation ne fut intentée contre lui en constitue la preuve.

Sa dernière tentative ouverte contre la Cour viennoise eut lieu le 18 avril 1797. C'est à ce jour qu'à la diète du comitat de Zala l'on donne lecture du manuscrit royal ordonnant l'insurrection de la noblesse. Festetics éleva sa voix contre l'inopportunité de l'insurrection de la noblesse, et même au cours des conversations il fit des déclarations tellement incisives qu'il fut dépouillé de son titre de chambellan et interdit de séjour à Vienne.

Depuis lors son attitude changea, ce qui fut mal compris

par plusieurs. La cause de ce changement était que György Festetics fonda le Georgikon, la première école supérieure agraire méthodique de l'Europe. En général nos historiens opinent que l'école a été fondée puisque les grandes propriétés de Festetics demandaient des experts, des directeurs bien formés. Mais Festetics, en créant l'école avait en vue des buts beaucoup plus importants! Le fondateur franc-maçon ne voulait pas attendre les bras croisés que le « bon sens » prévale; par la création du Georgikon il voulait augmenter le nombre des intellectuels plébéiens. Entre 1797 et 1898 le Georgikon eut près de 2000 élèves dont la majorité issus de familles de serfs. Donc, cette école privée fut plus fréquentée que l'Université de Pest.

Les analyses des rapports de György Festetics et de János Nagyváthy ont engendré également beaucoup de conclusions erronées. Nagyváthy, d'origine noble, était auteur scientifique agronomique de l'époque, franc-maçon bien connu, qui récapitula dans ses écrits publiés sous l'anonymat les rêves utopiques de son époque. Comme intendant du majorat Festetics, il retablit la situation matérielle de la famille endettée. Puis, en 1797, peu après l'inauguration du Georgikon, il fut mis en retraite.

Selon nous, c'est à cause du Georgikon qu'il dut démissionner. L'arrêté d'autorisation des écoles même privées dépendait du bon plaisir de Vienne, et par le renvoi de Nagyváthy, Festetics voulut documenter que le Georgikon ne reflétait pas l'esprit de Nagyváthy. D'ailleurs, les relations entre Nagyváthy et Festetics persistèrent par la suite. Nagyváthy assistait aux réunions du Georgikon et du Helicon à Keszthely, même il y tenait plusieurs conférences.

Le tableau de l'oeuvre de György Festetics ne serait pas complet si nous passions le Helicon sous silence. Les intellectuels progressistes, dont György Festetics, considéraient la cause de la langue hongroise comme le gage du développement de la conscience nationale. Le but des festivités du Helicon est le culte, le développement de la langue encore tendre, sans force. Et le but ultérieur en était la réconciliation des forces nationales, qui — opprimées — ne pourraient déployer leur activité que dans le culte de la langue.

György Festetics n'était pas préservé des contradictions de son époque. Il jugeait la transformation sociale de toute nécessité, et tâchait de la favoriser, mais il voulait arriver à la transformation sans spolier les rapports de propriété. Sa vie et son oeuvre demandent encore une analyse plus approfondie. Mais même de ce petit article il apparaît que György Festetics est un des grands hommes de notre histoire, et c'est à juste titre que nous sommes fiers de lui.

Károly Sági

Данные к оценке жизни и деятельности Дьёрдя Фештетича

Жизнь и деятельность толнайского графа Дьёрдя Фештетича (1755—1819) оценивалась часто ошибочно и противоречиво. Поэтому необходимо этот вопрос вкратце суммировать.

Дьёрдь Фештетич обладал исключительными умственными способностями. Кроме венгерского, он владел латинским, немецким, итальянским, французским и английским языками. Образование он получил в венском Терезиануме, где, кроме общеобразовательной программы, прошел основательный юридический курс. Здесь он познакомился с французским просветительством, духу которого оставался верным до конца дней своих.

Он готовился к гражданской карьере, но стал военным, чтобы помочь погрязшей в долгах семье. Он был пылким сторонником просвещенной монархии Иосифа II. Как франкмасон он ожидал преобразований от прихода к власти „трезвого ума“.

До 1797-го года политическим идеалом Фештетича было освобождение Венгрии от колониальной зависимости. Путь к этому он видел через разрыв с Габсбургами и привлечение прусской военной силы. Гарантией независимости он считал венгерскую национальную гвардию. Мыслью о национальной гвардии руководствовался он и в 1790-м году, когда 5 июня он сформулировал заявление в Государственный Совет. Заявление исправил Янош Лацкович и подписали офицеры войскового объединения. В заявлении содержалось требование о том, чтобы венгерскими военными частями командовали венгерские офицеры, чтобы в мирное время они находились на венгерской территории и официальным языком в армии был венгерский язык.

Заявление это поломало подполковничью карьеру Д. Фештетича. Только по повторной просьбе 30 мая 1791-го года двор согласился на его отставку. Фештетич перебрался в Кестхей, центр своих громадных земельных владений. Имя его много раз упоминается в связи с процессом Мартиновича. Он, по всей вероятности, не был участником заговора, с Мартиновичем его связывали общие франкмасонские идеи. Это подтверждает то обстоятельство, что ему не было предъявлено обвинения.

18 апреля 1797-го года прозвучало его последнее открытое выступление против венского двора. В тот день на залайском комитатском собрании был зачитан королевский манускрипт о дворянском восстании, Фештетич выступил о нецелесообразности дворянского восстания, его речь была настолько резкой, что его лишили камергерского звания и выслали из Вены.

После этого случая поведение его изменилось, что многие превратно истолковали. Причиной же перемены был тот факт, что им был основан Георги-

кон, первая в Европе аграрная высшая школа. Историки обычно считали, что целью основания Фештетичем школы была острая нужда в высококвалифицированных специалистах для управления его обширными поместьями. В действительности же цель основания школы была гораздо выше. Основанием школы масон Фештетич доказал, что не намерен сложить руки ждать приближения власти „трезвого ума“, — Георгикон был призван увеличить число образованных людей плебейского происхождения. За период 1797—1848 гг. Георгикон окончил две тысячи человек, большинство из них происходило из крепостных крестьян. И так, эту частную школу посещало больше слушателей, чем пештский университет.

Много противоречивых выводов сделано и при оценке отношений между Дьёрдем Фештетичем и Яношем Надьвати. Янош Надьвати известный специалист по сельскому хозяйству своего времени, известный франкмасон, в своих анонимных писаниях суммировавший утопические мечты века. В качестве управляющего по животноводству родовой вотчины Фештетичей исправил материальное положение задолжавшейся семьи. После этого, в 1797-м году, вскоре после открытия Георгикона он был уволен.

Мы считаем, что ему пришлось уйти в интересах Георгикона. Разрешение открытия частной школы зависело от расположения Вены, увольнением Надьвати Фештетич решил доказать, что его школа не будет отражать масонского духа. Между прочим, связь Фештетича и Надьвати в дальнейшем не оборвалась. Надьвати посещал собрания Георгикона и Геликона, где прочел несколько докладов.

Без упоминания о Геликоне описание жизни и деятельности Фештетича будет неполным. Прогрессивные, образованные люди того времени, в том числе и Фештетич, основой национального самосознания считали дело венгерского языка. Целью геликоновских собраний и празднеств было культивирование и развитие слабого и хрупкого венгерского языка, дальнейшей целью был возврат на ниву народного образования оттесненных на задний план национальных сил.

Дьёрдь Фештетич не был свободен от ошибок и противоречий своего времени. Он считал необходимыми общественные преобразования, добиться же которых хотел, оставив в неприкосновенности имущественные отношения. Его жизнь и деятельность нуждается в дальнейшем, более подробном исследовании. Но даже из этого краткого резюме видно, что Дьёрдь Фештетич принадлежал к великим людям нашего прошлого, которыми мы по праву можем гордиться.

Карой Шаги